Temps d'Educació, 48, p. 151-172 (2015) Universitat de Barcelona

La participació en educació com a expressió de qualitat democràtica

Isabel Carrillo*
Jordi Feu**

Resum

Aquest article es circumscriu en el projecte de recerca *La democràcia i la participació als centres d'educació secundària: impacte del programa 3D i creació d'un sistema d'indicadors apte pels centres de secundària* elaborat pel grup de recerca Demoskole. El focus principal és l'anàlisi de documents de tipologia diversa produïts i avalats per diferents organitzacions d'àmbit internacional (PNUD, OIE i EURYDICE), estatal (Consejo Escolar del Estado) i nacional (Consell Escolar de Catalunya i la Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya) que es defineixen com a ens participatius en els debats educatius i que han aportat (i aporten) elements per a la reflexió i recomanacions per una educació democràtica justa. L'article clou amb unes conclusions i un decàleg per afavorir la democràcia de qualitat en els centres educatius.

Paraules clau

educació democràtica, democràcia, participació, educació per a la ciutadania, millora democràtica.

Recepció original: 20 de desembre de 2014
Acceptació: 12 de març de 2015

Marc referencial de la democràcia participativa en educació i objectius de l'article

Aquest article parteix de la investigació que el grup DEMOSKOLE ha realitzat en el marc de la recerca *La democràcia i la participació als centres d'educació secundària: impacte del programa 3D i creació d'un sistema d'indicadors apte pels centres de secundària*[1] l'objectiu de la qual ha estat analitzar tres qüestions essencials amb diferent grau d'abstracció: a) la democràcia i la participació en l'àmbit educatiu, b) la democràcia i la participació en l'educació secundària a Catalunya i, en darrer terme, c) la democràcia i la participació vinculades al projecte 3D.

(*) Professora de Sociologia de l'Educació i Pedagogia Social del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya. Membre del Grup de Recerca Educativa i del Centre d'Estudis Interdisciplinari de Gènere de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya. Adreça electrònica: isabel.carrillo@uvic.cat

(**) Professor de Política Educativa del Departament de Pedagogia de la Universitat de Girona. Membre del Grup de Recerca en Polítiques, Programes i Serveis Educatius i Socioculturals (GRES) de la UdG. Ha estat investigador principal de la recerca que origina aquest article i és coordinador del grup d'investigació DEMOSKOLE de la UdG dedicat a l'estudi de la democràcia i la participació en l'àmbit educatiu. Adreça electrònica: jordi.feu@udg.edu

(1) Es tracta d'una investigació competitiva finançada per la Generalitat de Catalunya, més concretament pel Departament d'Economia i Coneixement identificada amb el codi: 2013DEMOC00023 i duta a terme entre el gener del 2013 i el desembre del 2014. Aquesta recerca fou realitzada pels següents investigadors i investigadores: Jordi Feu (IP), Carles Serra, Òscar Prieto, J. Miquel Palaudàrias, Montserrat Tesouro, Xavier Besalú, Paco Abril, Patrícia Melgar i Xavier Casademont –tots pertanyents a la Universitat de Girona; i per part de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya: Núria Simó, Jordi Collet, Alba Parareda, Antoni Tort i Isabel Carrillo; i com a membres externs a la Universitat: Núria Cruset i Pau Tarrés (tècnica del programa 3D i tècnic de l'Agencia Catalana de Joventut respectivament).

Abans d'entrar pròpiament en l'article expliquem breument cadascun d'aquests tres vectors per tal de contextualitzar el nostre treball i, sobretot, per aportar raons que des del nostre punt de vista justifiquen la importància del tema.

Estudiar la democràcia i la participació en l'àmbit educatiu és, tal i com apunta Kincheloe (2008), una qüestió fonamental que, per més que s'estudiï, mai n'hi haurà prou. Això és així perquè la democratització plena de la societat i de les institucions que la conformen –les educatives també– és un ideal que cal lluitar constantment i sense defallir per aproximar-nos-hi. Aproximació que, com diu Easton (2005), no és lineal: els avatars del sistema polític dels països «avançats», la pugna en el sistema econòmic, les tensions produïdes en el sistema social i sobretot la manera en què es resolen tots aquests conflictes fan que tan aviat fem passos endavant com endarrere. La reflexió permanent sobre l'estat de la democràcia (Hart, 1992) en el nostre món, la mirada atenta sobre les pressions socials per fer-la avançar i retrocedir, l'estudi continu d'aquest tema és un bon antídot contra qualsevol intent de «desdemocratització» i de retallada de drets.

La democràcia i la participació en educació secundària a Catalunya, a Espanya i probablement arreu és un tema de capital importància perquè el context no l'afavoreix. Les pressions pel compliment del currículum, l'encotillament de bona part de les metodologies educatives, la hiperinstitucionalització del procés educatiu, l'academicisme i l'acceleració de tot plegat fan que tan la democràcia com la participació tinguin un recorregut lent i costós en aquesta etapa educativa (Carrillo, Fatsini, Feu, Simó i Soler, 2014). La democràcia i la participació en els centres d'educació secundària sol ser costosa perquè sovint queda reduïda a la mínima expressió i és practicada només de manera formal (i força desnaturalitzada) en els espais institucionals (Fernández, 2014). En qualsevol cas, i apel·lant a les tesis d'autors com Escudero Muñoz (2009) i tants altres, si es vol construir una ciutadania en el sentit més ampli i profund del terme és del tot necessari fer tot i més perquè la democràcia, com deia Dewey (1916), sigui una experiència viscuda i compartida que deixi petja significativa en la ment i comportament de les persones.

El tercer vector de la recerca ha pivotat sobre el programa 3D, un programa dissenyat i promogut per l'Agència Catalana de Joventut, iniciat per primera vegada el curs 2009-2010, que busca construir coneixements, eines, actituds i oportunitats als centres d'educació secundària del país, educant en i per a la participació de tot l'alumnat. Aquest projecte, que treballa amb el doble objectiu de fer de la participació un element bàsic de l'acció educativa i alhora contribuir a la construcció d'uns ciutadans/es més actius, participatius i cívics, ha acomplert el seu quart curs de vida en el moment d'escriure aquest article. Des de l'equip d'investigadors/res, doncs, convençuts de la importància dels projectes que permeten educar de forma efectiva en els àmbits de la participació i la democràcia ens va semblar oportú d'analitzar-lo perquè és, indubtablement, un dels pocs programes institucionalitzats per aprofundir tant en la concepció de la democràcia i la participació com en la pràctica d'aquestes.

En aquest article ens centrem fonamentalment en el primer vector (la democràcia i la participació en el sistema educatiu) tot i que també fem una incursió parcial en el segon (la democràcia i la participació en l'educació secundària). El focus principal és l'anàlisi de documents de tipologia diversa produïts i avalats per diferents organitzacions d'àmbit internacional, estatal i nacional que, en sí mateixes, es defineixen com a ens

participatius en els debats educatius i que han aportat (i aporten) elements per al debat, reflexions i recomanacions per una educació democràtica justa.

Els documents identificats són publicacions que han aparegut en la dècada anterior i posterior al canvi de mil·lenni i, tot i que en la majoria dels casos no són documents programàtics en el sentit més estricte de la paraula, són exemples referencials per concretar els principis mínims que poden fer possible la participació en els centres educatius en la perspectiva de millora la qualitat democràtica. L'anàlisi de contingut dels documents dóna una visió interrelacionada de les aportacions a nivell global i local sobre els significats teòrics i les pràctiques participatives en educació.

En un àmbit macro, internacional, s'han consultat documents de les Nacions Unides, en concret el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) i l'Oficina Internacional de l'Educació de la UNESCO (OIE); també la Xarxa Europea d'Informació en Educació sobre les polítiques i els sistemes educatius europeus (EURYDICE). En l'àmbit meso, Estat espanyol, s'ha fet una revisió de les aportacions del Consejo Escolar del Estado. I en l'àmbit micro, nacional de Catalunya, les aportacions d'organitzacions que conformen la pròpia comunitat educativa com és el Consell Escolar de Catalunya i la Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya.

Metodologia

Després de fer una cerca sobre institucions representatives d'àmbit internacional, estatal i nacional es va procedir a seleccionar-ne sis[2] –les que hem esmentat més amunt– considerades importants per tots els membres de l'equip investigador. Paral·lelament es varen fixar les paraules clau a partir de les quals es faria la recerca telemàtica de documents rellevants[3] durant els deu darrers anys a comptar des del moment que s'iniciava la recerca (2003-2013[4]). Aquestes foren fonamentalment quatre: *participació*, *democràcia*, *educació* i *ciutadania*. La cerca telemàtica va anar precedida d'un correu personalitzat a cada una de les sis institucions en les que se les informava dels objectius de la recerca i se'ls demanava que ens proposessin un o més documents programàtics o, en el seu defecte, rellevants per a la institució a fi de poder ser analitzats per l'equip investigador. Els documents que finalment varen ser tinguts en compte i que constitueixen la font d'investigació d'aquest article, foren:

— PNUD: *Concepto y medición del desarrollo humano*[5], 1990; *Informe sobre Participació Popular*[6], 1993; *Informe sobre Profunditzar la democràcia en un món fragmentat*[7], 2002.

(2) Inicialment eren vuit, dues es varen descartar perquè no proporcionaren documents substantius ni els vàrem trobar en la cerca telemàtica.

(3) Per document rellevant entenem un document que tingui entitat pròpia (informe, declaració, full de ruta, document programàtic, etc.) en el que hi hagi un posicionament explícit de la institució sobre el nostre objecte d'estudi i, a poder ser, que hi consti unes orientacions programàtiques.

(4) En cas de no trobar-ne cap es va anar reculant enrere fins a trobar-ne un que fos significatiu.

(5) Informe disponible: http://hdr.undp.org/es/content/informe-sobre-desarrollo-humano-1990 [Data de consulta: 8/09/2014].

(6) Informe disponible: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_1993_es_completo_nostats.pdf [Data de consulta: 8/09/2014].

(7) Informe disponible: http://hdr.undp.org/es/content/informe-sobre-desarrollo-humano-2002 [Data de consulta: 8/09/2014].

— Oficina Internacional d'Educació (OIE)[8]: *Declaració de la 44 reunió de la Conferència Internacional d'Educació*, 1994[9]; i *46a Conferència*, 2001[10]. De la revista *Perspectivas* es varen seleccionar els següents números: núm. 100 de desembre de 1996, tema principal: *Ciudadanía y educación: hacia una práctica significativa*; núm. 4 de desembre de 1997, tema principal: *La reforma de la educación: el punto de vista de los decisores*[11]; núm. 2 de juny de 1999, tema central *Los derechos del niño a la educación*[12]; núm. 145 de març de 2008, tema principal *L'educació inclusiva*[13]. En tots aquests números es varen seleccionar articles concrets que parlessin sobre democràcia i participació.

— Xarxa Europea d'Informació en Educació (EURYDICE)[14]: estudi sobre *La educación para la ciudadanía europea*[15], 2005.

— Consejo Escolar del Estado (CEE)[16]: *l'Informe 2013 sobre el estado del sistema educativo. Curso 2011-2012*[17].

— Consell Escolar de Catalunya (CEC)[18]: *Jornada sobre l'educació dels ciutadans en la construcció d'Europa*, 1993[19]; *X Jornades de Consells Escolars de Comunitats Autònomes i de l'Estat*, 1999[20]; *Jornada sobre participació i consells escolars. Experiència i futur*, 2007; *La participació de pares i mares en els consells escolars de centre,* 1999[21]; *Recerca sobre participació dels pares al sistema educatiu*, 2001; *l'Informe del Consell Escolar de Catalunya sobre l'avantprojecte de llei orgànica per a la millora de la qualitat educativa*[22], 2013[23].

---

(8) Sobre OIE informació disponible: http://www.ibe.unesco.org/es.html [accés: 15/09/2014]
(9) Disponible: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/ICE/44th_DECLARATION_sp.pdf [accés: 15/09/2014].
(10) Disponible: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/publications/free_publications/ICE_2001_summary_sp.pdf [accés: 15/09/2014].
(11) Disponible: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001106/110616sb.pdf [accés: 15/09/2014].
(12) Disponible: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001233/123306sb.pdf [accés:15/09/2014].
(13) Disponible: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/Prospects/Prospects145_spa.pdf [accés: 15/09/2014].
(14) Disponible: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/index_en.php [accés: 7/10/2014] http://www.mecd.gob.es/redie-eurydice/
(15) Disponible: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139ES.pdf [accés: 7/10/2014].
(16) Informació disponible: http://www.mecd.gob.es/cee/portada.html [accés: 15/10/2014].
(17) Informes disponible: http://www.mecd.gob.es/dctm/cee/informe2013/consejoescolarestadoinforme2013.pdf?documentId=0901e72b8175bb55 [accés: 15/10/2014].
(18) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/ca [accés: 30/10/2014].
(19) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/doc3-educacio_ciutadans_europa.pdf [accés: 30/10/2014].
(20) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/dossier19-autonomia_de_centres.pdf [accés: 30/10/2014].
(21) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/dossier20-participacio_i_llengues_estrangeres.pdf [accés: 30/10/2014].
(22) Llei orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la millora de la qualitat educativa. Disponible: http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2013/12/10/pdfs/BOE-A-2013-12886-C.pdf [accés: 30/10/2014].

— Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya (FaPaC)[24]: document *Tot el que necessitem per a participar amb confiança i eficàcia*[25], 2006; *Guia Consell Escolar de Centre Curs 2012-2013*[26].

Els documents foren analitzats per dues persones de l'equip d'investigació a partir dels registres i categories que prèviament es van estipular. En primer lloc es va dur a terme una anàlisi individual per a cada document i posteriorment es va procedir a una anàlisi comparativa.

Limitacions metodològiques

Les limitacions metodològiques per complir aquest objectiu de la recerca del qual se'n desprèn aquest article han estat principalment tres. En primer lloc hem de dir que el contacte amb els responsables de les institucions ha estat en més d'una ocasió costós i feixuc, i quan més allunyada territorialment estava aquesta, més dificultós va ser l'intercanvi d'informació. En segon lloc, no ha pas estat infreqüent que la persona amb la qual contactàvem li resultava difícil trobar documentació relacionada amb la temàtica que li demanàvem. Per últim, cal manifestar que en termes generals no s'ha trobat els tipus de documents que inicialment ens havíem fixat atès que la majoria de documents rebuts i posteriorment analitzats no reuneix les condicions per ser catalogats com a documents programàtics o documents marc. Els documents que hem pogut disposar, si bé tots se centren en el tema, són pocs els que parlen exclusivament de democràcia i participació llevat d'articles monogràfics encarregats o avalats per les respectives institucions. Aquesta observació ens fa pensar que el que s'aborda en aquest article si bé és d'interès per a molts, probablement no s'ha treballat en suficient profunditat com per obtenir directrius clares i concises que ajudin a ampliar la dimensió democràtica i participativa en l'educació.

Anàlisi

La democràcia participativa com a element de desenvolupament, del saber viure junts i de la ciutadania inclusiva

L'estudi d'aportacions d'àmbit internacional són exemples que permeten adonar-se de les línies generals que s'han prioritzat, però també dels buits i reptes pendents en relació als mínims sobre democràcia que podrien tenir un caràcter universal. Les aportacions de les Nacions Unides estableixen la relació entre democràcia i desenvolupament humà. Per la seva part, EURYDICE vincula la democràcia amb la ciutadania inclusiva.

(23) Disponible: http://www20.gencat.cat/docs/Educacio/Consell%20escolar/Actuacions/Documents%20i%20informes%20en%20pdf/Static%20files/Doc%202-13%20Informe%20LOMCE.pdf [accés: 30/10/2014]
(24) Informació disponible: http://www.fapac.cat/ [accés: 20/11/2014].
(25) Disponible: http://d7.fapac.cat/webfm_send/2247 [accés: 20/11/2014].
(26) Disponible: http://d7.fapac.cat/webfm_send/2058 [accés: 20/11/2014].

Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD)[27]

El PNUD és l'organisme mundial de les Nacions Unides en matèria de desenvolupament que té com a missió impulsar el desenvolupament dels països per una vida millor de totes les persones. És la seva funció ajudar als països a elaborar i compartir solucions als problemes que viuen, com és exemple la governabilitat democràtica. Es considera que invertir en governabilitat democràtica vol dir, entre altres aspectes, que totes les persones tinguin veu i vot en les decisions que afecten la seva vida. La democràcia, com a requisit necessari del desenvolupament humà, s'introdueix en el primer Informe del PNUD de 1990 sobre *Concepto y medición del desarrollo humano*[28]. En aquest informe es defineix el desenvolupament humà com el procés mitjançant el qual s'amplien les oportunitats de les persones, entre les quals cal destacar les oportunitats relatives a la llibertat política, la garantia dels drets humans i el respecte al jo i als altres. L'educació és element clau per un desenvolupament humà creador d'ambients de llibertat on totes les persones poden gaudir d'una vida llarga, saludable i creativa, sense limitacions per tenir unes condicions de vida dignes. Amb posterioritat, altres informes aborden com a tema central la democràcia i la participació. Dos exemples són l'Informe de 1993 sobre *Participació Popular*[29]i l'Informe de 2002 sobre *Profunditzar la democràcia en un món fragmentat*[30].

L'Informe de 1993 analitza l'emergència de la participació popular en contextos de transició democràtica, afirmant que el desenvolupament s'ha de centrar en les persones i ha de donar-les protagonisme. En aquest sentit la participació significa que totes les persones tenen protagonismes i intervenen en els processos econòmics, culturals i polítics que afecten les seves vides, és a dir, disposen d'un accés constant a la presa de decisions i al poder. El protagonisme econòmic significa tenir capacitat per dedicar-se lliurement a qualsevol activitat. El protagonisme social vol dir capacitat d'intervenció plena en totes les formes de vida de la comunitat, amb independència de les diferències personals. I el protagonisme polític al·ludeix a la llibertat per escollir i canviar el govern en tots els nivells. Totes les formes de participació estan vinculades, si no existeix una d'elles la participació serà més incompleta i menys efectiva. En síntesi, un òptim desenvolupament amplia les opcions de les persones i les seves oportunitats a través de la participació. La participació és l'estratègia global del desenvolupament que és possible quan s'eliminen els obstacles que posen els sistemes jurídics, les burocràcies, les normes socials, i la distribució desigual d'actius.

L'Informe de 2002 analitza el problema relatiu a les dificultats per profunditzar en la democràcia en un món fragmentat, indicant que la millor manera és establir la governabilitat democràtica en tots els nivells de la societat ja que és necessària per tres motius: permet gaudir de la llibertat política per participar en les decisions que afecten la vida; contribueix a l'estabilitat política i protegeix de catàstrofes econòmiques i políti-

(27) Sobre el PNUD informació disponible: http://www.undp.org/content/undp/es/home.html [accés: 8/09/2014].
(28) Informe disponible: http://hdr.undp.org/es/content/informe-sobre-desarrollo-humano-1990 [accés: 8/09/2014].
(29) Informe disponible: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_1993_es_completo_nostats.pdf [accés: 8/09/2014].
(30) Informe disponible: http://hdr.undp.org/es/content/informe-sobre-desarrollo-humano-2002 [accés: 8/09/2014].

ques; possibilita l'expressió de la ciutadania, la denúncia i l'exigència de prioritats polítiques que ampliïn les oportunitats socials i econòmiques. En aquest informe també s'afirma que les polítiques democràtiques són millors per atendre les necessitats socials en moments de crisi. Cal tenir en compte, però, que les elits que controlen les decisions econòmiques i polítiques inhibeixen la democràcia, neguen la participació democràtica necessària per a un desenvolupament humà sense exclusions.

Oficina Internacional d'Educació (OIE) [31]

També en el marc de les Nacions Unides la UNESCO, a través de l'OIE, es vol contribuir a assolir una educació de qualitat per a tothom. Amb aquesta finalitat s'estableixen xarxes de col·laboració en totes les regions del món a fi d'establir un diàleg internacional sobre polítiques i pràctiques educatives innovadores. Les seves aportacions sobre democràcia participativa han estat vehiculades, entre altres, a través de les *Conferències Internacionals d'Educació* i la revista d'educació comparada *Perspectivas*.

En relació a les conferències és un exemple la *Declaració de la 44 reunió de la Conferència Internacional d'Educació de 1994*[32] que reconeix la responsabilitat política en la formació de la ciutadania, una formació en drets humans que ha de permetre desenvolupar el compromís amb la pau i la democràcia. La declaració reconeix que els centres educatius són els llocs idonis per a la pràctica de la democràcia, és a dir, del compromís cívic i de l'associació per resoldre problemes i treballar per una comunitat justa i pacífica. Es necessita, en aquest sentit, afavorir el civisme responsable i donar cabuda a la participació de tothom en el marc de models institucionals plurals. S'afirma que la democràcia s'aprèn en la pràctica quotidiana, per exemple a través de l'aplicació d'una gestió escolar democràtica que possibilita la participació de tota la comunitat educativa. En aquesta mateixa línia la *46a Conferència de 2001*[33] es va centrar en un contingut específic de la democràcia participativa, en concret l'aprendre a viure junts es va establir com a repte prioritari del segle vint-i-u. La formació per aprendre a viure junts es vincula amb el desenvolupament de la capacitat de compromís polític i de respecte dels principis universals i dels valors democràtics. Alhora contempla el desenvolupament d'habilitats per prendre decisions ètiques que afecten les opcions personals i socials de vida. En aquesta orientació s'estableix la necessitat de desplegar dues dimensions: educar en com viure junts, és a dir, saber viure amb les altres persones; i educar en voler viure junts, és a dir, saber compartir respectant el bé comú i la vida. Aquestes dues dimensions conformen un model d'educació cívica per aprendre a exercir una ciutadania democràtica activa tant a l'escola com en altres contextos. És aquesta una educació estimuladora de la participació i la pràctica de la vida cívica en diverses situacions pedagògiques; que promou la participació de l'alumnat en les decisions internes de l'escola i en les associacions d'estudiants; que desenvolupa un *ethos* institucional que fomenta el diàleg, la cooperació i les relacions democràtiques; i que coopera amb les famílies, les comunitats i el conjunt de l'entorn social. Es tracta, en definitiva, de pro-

(31) Sobre OIE informació disponible: http://www.ibe.unesco.org/es.html [accés: 15/09/2014].

(32) Disponible: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Policy_Dialogue/ICE/44th_DECLARATION_sp.pdf [accés: 15/09/2014].

(33) Disponible: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/publications/free_publications/ICE_2001_summary_sp.pdf [accés: 15/09/2014].

moure la participació en la vida política, social i cultural a través de mètodes d'aprenentatge actiu i del treball en grup; de la creació d'una atmosfera de tolerància i de respecte afavoridora del desenvolupament d'una cultura democràtica; i de la dotació de formes de funcionament de les escoles que estimulin la participació de l'alumnat en la presa de decisions.

Respecte la revista *Perspectivas*, el número 100 de desembre de 1996 es va dedicar al tema *Ciudadanía y educación: hacia una práctica significativa*[34]. Les aportacions plantegen el debat entre formar per l'acció ciutadana o l'acció productiva, indicant que la primera implica la capacitat de pensar críticament, associar-se i assumir responsabilitats en les decisions. En oposició, la productivitat, en el capitalisme tradicional, porta a adaptar-se a rutines mecàniques, obeir ordres, i trencar amb la cohesió social provocant l'exclusió. L'any següent, el número 4 de desembre de 1997, aborda *La reforma de la educación: el punto de vista de los decisores*[35] i inclou un article de Victoria Camps sobre «Educar para la democracia». L'autora parteix de la denúncia que les democràcies vigents no es defineixen com a comunitats de persones que col·laboren en el bé comú, però aquest ideal seria possible si es trenca amb la tendència d'atomització individual i corporativa i de desafecció pels problemes comuns de les societats avançades. Considera que un dèficit democràtic és un dèficit d'educació, i que la democràcia s'ha d'ensenyar perquè ningú neix sent demòcrata. Posteriorment, en el número 2 de juny de 1999, la revista dedica els seus continguts al tema *Los derechos del niño a la educación*[36] amb una aportació de F. Clark Power sobre l'educació per a la democràcia. Exposa que els centres han de facilitar l'aprendre a deliberar en comú i a captar el sentit profund de la dignitat de persones lliures i iguals, alhora que el desenvolupen les capacitats per prendre decisions conjuntes. També es reflexiona sobre el concepte de comunitat equitativa, que es defineix com aquella comunitat en què l'alumnat i els docents elaboren i apliquen reglaments i polítiques relatives a la vida i la disciplina escolars. Aquest procés no es limita a la representativitat, sinó que és expressió d'una democràcia participativa directa, coherent amb el concepte de comunitat equitativa on es comparteixen les responsabilitats i el compromís comú en l'elaboració de les pròpies normes segons les pròpies expectatives. Aquests temes presents al finals del segle vint continuen tenint espai en la revista en el nou segle. El número 145 de març de 2008 analitza *l'educació inclusiva*[37], entenent que aquesta és un nou model educatiu que té com a principi rector la recerca de una societat més justa i equitativa. L'educació inclusiva contribueix a eliminar l'exclusió que priva de l'oportunitat de desenvolupar processos de pensament i comprensió que capaciten els processos de socialització i desenvolupament de les persones en un món complex. L'aportació de David Grossman sobre «Democracia, educación para la ciudadanía e inclusión: un enfoque multidimensional» planteja com a virtut de les democràcies la inclusió que fa possible que tothom participi en el procés de presa de decisions polítiques. La inclusió social és essencial en els processos democràtics i, a més, la participació de tothom porta a reconèixer les diferències grupals i evita la continuïtat de l'opressió i de les situacions de desavantatge que viuen

(34) Disponible: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001102/110293sb.pdf [accés: 15/09/2014].
(35) Disponible: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001106/110616sb.pdf [accés: 15/09/2014].
(36) Disponible: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001233/123306sb.pdf [accés: 15/09/2014].
(37) Disponible: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/Prospects/Prospects145_spa.pdf [accés: 15/09/2014].

alguns grups. Per a l'autor les escoles són institucions polítiques fonamentals per assolir la igualtat cívica, però considera que no és suficient l'accés, cal preguntar-se quin tipus d'educació per a la ciutadania i per quin model d'inclusió s'opta. La inclusió i la ciutadania democràtica comparteixen l'interès comú de la pertinença a una comunitat escolar i a una comunitat sociopolítica on l'eix de l'aprenentatge ha de ser la deliberació. L'escola ha de ser una escola inclusiva democràtica.

Xarxa Europea d'Informació en Educació (EURYDICE)[38]

A nivell internacional altres institucions també han focalitzat els seus debats en la democràcia. Un exemple és la Xarxa EURYDICE que actua com a observatori i aporta dades comparables sobre els sistemes i les polítiques nacionals en matèria d'educació amb l'objectiu d'intensificar i millorar la cooperació educativa entre els Estats membres, i facilitar la preparació d'iniciatives a escala nacional i comunitària. Entre els seus estudis destaquem el dedicat a *La educación para la ciudadanía europea*[39] que aporta informació sobre les polítiques i les estratègies que els països han adoptat per reformar l'educació per a la ciutadania, analitzant de forma especial les mesures existents per aprendre a través de l'acció, és a dir, adquirir experiència pràctica en la vida social i política. S'indica que un dels reptes dels països europeus és prioritzar les polítiques d'equitat i cohesió social, considerant l'educació per a la ciutadania fonamental a tal fi. Una educació que ha de tenir com a objectius, entre altres, el fomentar la participació de l'alumnat i les seves famílies en el govern dels centres i, alhora, enfortir la pròpia cultura dels centres i la participació de l'alumnat en la societat. Educar per aprendre a participar i exercir activament la ciutadania requereix d'una formació que permeti el desenvolupament de les competències cíviques. Segons l'estudi, la formació competencial cívica ha de contemplar el coneixement dels conceptes democràtics bàsics que inclouen la comprensió del que és la societat i els moviments socials i polítics; el procés d'integració europea i les estructures de la unió europea; els principals avenços socials del passat i del present. També fa referència al desenvolupament de destreses com el pensament crític i les habilitats comunicatives, així com la capacitat i el desig de participar de forma constructiva en l'àmbit públic, inclòs el procés de presa de decisions a través del vot. Alhora s'ha de fomentar el desenvolupament del sentit de pertinença a la societat, el respecte pels valors democràtics, la diversitat i el suport al desenvolupament sostenible. L'organització escolar pot contribuir al desenvolupament dels coneixements i destreses relacionades amb la ciutadania creant les condicions per a què l'alumnat experimenti la ciutadania activa i democràtica tant en el context escolar com fora del centre a través de la vida i la cultura escolar. En aquest punt es posa l'accent en la importància que té la vivència, la implicació i l'acció cívica dins i fora. S'aprèn vivint experiències que permeten familiaritzar-se amb els valors i els principis de la democràcia com a membres actius a l'aula i al centre. Aquestes experiències d'aprenentatge democràtic en el centre proporcionen destreses i habilitats per actuar en la vida de la comunitat. L'alumnat ha d'experimentar, en primera persona, el que significa la participació democràtica i la ciutadania activa en el context de vida exercitant els seus coneixements i les seves habilitats. Es diu que la cultura del centre és la condició necessària, cultura entesa

(38) Informació disponible: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/index_en.php http://www.mecd.gob.es/redie-eurydice/ [accés: 7/10/2014].

(39) Disponible: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139ES.pdf [accés: 7/10/2014].

com el sistema d'actituds, valors, normes, creences, pràctiques quotidianes, principis, regles, mètodes d'ensenyança i disposicions organitzatives. La cultura impregna el centre i influencia la manera d'actuar de tota la comunitat escolar. Aprendre a ser ciutadanes i ciutadans actius necessita, per tant, d'una cultura escolar que fomenti una participació basada en els principis democràtics, proporcionant oportunitats a l'alumnat per participar en la presa de decisions relacionades amb els assumptes que els afecten. La cultura democràtica i participativa ha de formar part del fer docent i és per això necessària la formació docent, en el sentit que cal un enfortiment de les competències del professorat. Professores i professors, i equips directius, tenen la responsabilitat d'actuar d'acord als principis democràtics i crear les condicions essencials per portar a terme amb èxit l'educació per a la ciutadania.

La participació com a expressió de compromís i responsabilitat de la comunitat educativa

En un context meso destaquem les aportacions d'un òrgan definit com a consultiu, el Consejo Escolar del Estado, que en les seves aportacions va més enllà d'entendre la participació com a consulta i planteja la coresponsabilitat de la comunitat educativa en la presa de decisions i en la pràctica de les mateixes.

Consejo Escolar del Estado (CEE)[40]

La creació del CEE com a òrgan de participació deriva de l'article 27.5 de la Constitució Espanyola que fa referència al principi de participació de tots els sectors afectats en la programació de l'ensenyament[41]. La seva participació té una funció consultiva, d'assessorament i proposta al Govern en relació a diferents aspectes del sistema educatiu. Entre les seves accions cada curs escolar aprova l'Informe sobre l'estat del sistema educatiu que incorpora propostes de millora de l'educació. Com a exemple l'*Informe 2013 sobre el estado del sistema educativo. Curso 2011-2012*[42] dedica un apartat a les polítiques de qualitat educativa amb continguts sobre la participació de la comunitat educativa. Es recorda la normativa educativa que recull aquest principi: article 27.5 de la Constitució Espanyola mencionat; la Llei Orgànica 8/1985, reguladora del Dret a l'Educació[43], on es va desenvolupar el principi constitucional establint els òrgans de participació de la societat en matèria educativa; i l'article 118 de la Llei Orgànica 2/2006 d'Educació[44] on es concreta l'àmbit de participació social en l'educació, considerant que la participació s'ha d'entendre com a cooperació i responsabilitat compartida. S'indica que cal millorar la participació de la comunitat educativa, de les famílies i de l'entorn social, de l'alumnat i dels òrgans col·legiats dels centres, perquè la participació és un factor de qualitat del sistema educatiu que millora la detecció de necessitats del centre i afavoreix la implicació i coresponsabilitat de la comunitat educativa en el procés educatiu. Especialment s'afirma que la participació de les famílies és un pilar de l'educació i que a major índex de participació de les famílies es correspon un major èxit escolar. En relació als centres

(40) Informació disponible: http://www.mecd.gob.es/cee/portada.html [accés: 15/10/2014].
(41) Disponible: http://administraciojusticia.gencat.cat/web/.content/documents/arxius/constitucio.pdf [accés: 15/10/2014].
(42) Informes disponible: http://www.mecd.gob.es/dctm/cee/informe2013/consejoescolarestadoinforme2013.pdf?documentId=0901e72b8175bb55 [accés: 15/10/2014].
(43) Disponible: http://www.boe.es/boe_catalan/dias/1985/12/31/pdfs/A00183-00192.pdf [accés: 20/10/2014].
(44) Disponible: https://www.boe.es/boe_catalan/dias/2006/05/16/pdfs/A01294-01341.pdf [accés: 20/10/2014].

educatius, s'aconsella un model de direcció que possibiliti la participació de tots els sectors de la comunitat educativa en la canalització eficaç dels recursos humans i materials del centre. Una participació que no ha d'estar dirigida ni controlada externament, sinó que ha de ser expressió de l'autonomia dels centres que creuen i garanteixin la participació efectiva en el diagnòstic, disseny i implementació de projectes educatius innovadors, així com en l'elecció dels equips directius que hauran de liderar aquests projectes. Es defensa que la participació ha de ser l'instrument per una gestió escolar més eficaç i més educativa i, en aquesta perspectiva, es diu que el repartiment de responsabilitats en la presa de decisions genera una cultura participativa i de consens amb la finalitat d'educar en i per a la democràcia. En relació a la participació de l'alumnat es considera que aquesta genera un valor afegit a la seva educació perquè ajuda a desenvolupar les competències bàsiques, especialment la social i ciutadana. Es recomana l'elaboració, en col·laboració, d'un estatut de drets i deures de l'alumnat, però també la creació d'associacions d'estudiants i de juntes de delegats que hauran de ser escoltades en la presa de decisions que els hi afectin.

La participació com a millora de la qualitat educativa i expressió de cultura democràtica

En el context pròxim és d'interès com es defineix i es practica la participació a través de dos òrgans: el Consell Escolar de Catalunya i la Federació d'Associacions de Mares i Pares de Catalunya. Les seves aportacions evidencien els dèficits de democràcia i donen eines per a una participació plena com a expressió de cultura democràtica i millora de la qualitat educativa.

Consell Escolar de Catalunya (CEC) [45]

En l'article 171.1 de la Llei 12/2009, de 10 de juliol, d'Educació (LEC)[46] es defineix el CEC com l'organisme superior de consulta i participació dels sectors responsables de la programació general de l'ensenyament no universitari dins l'àmbit de l'Administració de la Generalitat. Els consells escolars territorials i els consells escolars municipals són organismes de participació i consulta de les àrees territorials en què s'estructura l'Administració educativa i dels municipis. Per la seva part, l'article 171.3 de la LEC delimita les funcions del CEC, establint la participació d'aquest organisme en termes consultius, és a dir, ha de ser consultat en qüestions de: política educativa relatives als avantprojectes de llei i els projectes de disposicions generals de l'àmbit educatiu que ha d'aprovar el Govern o el conseller o consellera del Departament; la programació de l'oferta educativa del Servei d'Educació de Catalunya; les normes generals sobre construccions i equipaments escolars; les actuacions generals dirigides a millorar la qualitat de l'ensenyament i millorar-ne l'adequació a la realitat social de Catalunya, i les dirigides a compensar les desigualtats i les deficiències socials i individuals; els criteris de finançament de la prestació del Servei d'Educació de Catalunya; i les bases generals de la política de beques i d'ajuts a l'estudi. Si bé la normativa únicament defineix la participació en termes consultius, el CEC té la voluntat de tenir un protagonisme més alt i directe en les decisions relatives a les polítiques educatives. En aquesta orientació organitza jornades, promou estudis i publicacions, i emet informes amb la finalitat que siguin vinculants.

(45) Informació disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/ca [accés: 30/10/2014].
(46) Disponible: http://portaldogc.gencat.cat/utilsEADOP/PDF/5422/950599.pdf [accés: 20/10/2014].

Respecte les Jornades destaquem la *Jornada sobre l'educació des ciutadans en la construcció d'Europa de 1993*[47]. Félix Martí va pronunciar una conferència on va afirmar que les qüestions decisives per a la construcció d'Europa són, per una part, la identificació dels valors comuns i, per l'altra, el reconeixement que els protagonistes de l'aventura europea han de ser tots i cada un dels ciutadans que decideixen viure aquests valors comuns. Es pronuncià també sobre la necessitat irrenunciable de l'educació en valors com a objectiu principal i no situat als marges de les polítiques educatives i del fer dels centres, perquè únicament com a centralitat es pot construir la pau i la fraternitat entre nacions. L'autor considera que aquesta ha de ser una educació de la llibertat i per a la llibertat responsable que invita a formar part d'associacions diverses, perquè l'associacionisme és característic de les societats lliures. D'igual interès són les *X Jornades de Consells Escolars de Comunitats Autònomes i de l'Estat de 1999*[48] que van centrar el debat en l'autonomia dels centres escolars i en la participació de la comunitat educativa com a factors primordials de la qualitat de l'educació. S'afirma que autonomia i participació es desenvolupen a través d'un exercici responsable, transparència d'acció, dret a ser informat, i control de les burocràcies administratives. A més es diu que la participació s'ha d'entendre com un objectiu per l'alumnat, perquè l'educació és un procés participatiu i la participació una forma d'educació. Per últim, com a jornada específica del tema que ens ocupa podem mencionar la *Jornada sobre participació i consells escolars. Experiència i futur de 2007*[49]. En el seu parlament d'Ernest Maragall, en aquell moment Conseller d'Educació, reflexionava sobre el risc de quedar-se enganxat en un concepte de participació aïllat de la seva pràctica. Afirmava que a més d'estar-ne convençuts i de proclamar-ho calia fer un esforç nou per renovar-ne el contingut, per renovar-ne l'aplicació, per renovar-ne la utilitat i el sentit social. També explicità que l'objectiu és tenir una escola de màxima qualitat i dignitat, i per aconseguir-ho es feia necessari educar en la participació. En diferents taules de la jornada s'abordaren temes específics com la baixa participació de l'alumnat, posant de manifest que quan la participació està ben organitzada mitjançant assemblees de classe, assemblees d'escola, reunions de delegats, etc., l'alumnat entra en aquesta dinàmica participativa que el motiva a implicar-se i a participar en el consell escolar de centre i el consell escolar municipal. El reconeixement públic de la seva participació i el disposar d'informació de les estructures de participació del centre, també són elements motivadors i dinamitzadors, perquè la participació troba la seva raó de ser en el sentir-se útil a la comunitat i tenir ganes de canviar les coses. Quan l'escola s'ho creu és capaç d'articular models de participació a través d'un treball en equip i de cooperació, i una bona distribució de les tasques a realitzar. Les conclusions d'aquestes jornades van palesar que afavorir la participació i la democràcia requereix que el conjunt de la comunitat educativa del centre ho tingui com a objectiu principal i ho posi en pràctica, tenint present que la participació de l'alumnat ha de començar a les aules –per exemple les assemblees de

(47) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/doc3-educacio_ciutadans_europa.pdf [accés: 30/10/2014].

(48) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/dossier19-autonomia_de_centres.pdf [accés: 30/10/2014].

(49) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/doc16-participacio_i_consells_escolars.pdf [accés: 30/10/2014].

classe són una base important–; que el sentiment de pertinença és alè d'aquesta participació; que una més alta representació de l'alumnat anima a participar; que les presències no són suficients sinó que s'ha de participar també en la presa de decisions. En definitiva, que s'aprèn a participar participant, i és per això que des del moment que un infant trepitja l'escola l'hem d'incorporar a la vida participativa.

Pel que fa als estudis i publicacions del CEC es poden esmentar dos documents que analitzen i fan propostes sobre la participació de mares i pares. El document *La participació de pares i mares en els consells escolars de centre de 1999*[50] planteja la baixa participació de mares i pares en els consells escolars de centre, fet que es pot entendre com una desconfiança cap al centre, o al contrari com un excés de confiança, o com una simple despreocupació. Es proposa fomentar la participació com a cultura de l'escola, de forma que tothom senti que pertany a una comunitat educativa amb un projecte comú. Crear aquest clima requereix d'equips docents convençuts que volen que mares i pares participin i s'involucrin en el quotidià; i de mares i pares que també tenen el convenciment que la seva participació en el centre és necessària i no és intromissió. Les associacions de mares i pares (AMPA) hi poden donar impuls. Els resultats de la *Recerca sobre participació dels pares al sistema educatiu realitzada l'any 2001*[51] presenten les AMPA com a esperonament de la participació responsable i de la col·laboració associada per incidir en la dinàmica de la vida quotidiana del centre. Es conclou que la participació de les famílies és factor bàsic de millora de la qualitat educativa, motiu que ha de dur a les administracions a la pràctica de polítiques encaminades a possibilitar un increment real de la seva participació.

En l'apartat d'informes cal mencionar l'*Informe del Consell Escolar de Catalunya sobre l'avantprojecte de llei orgànica per a la millora de la qualitat educativa*[52] *que va emetre en el 2013*[53], que fa una valoració negativa de la normativa en relació als canvis que introdueix en les bases del sistema educatiu. El CEC argumenta la seva oposició atès que suposa passar d'un sistema educatiu comprensiu, inclusiu i descentralitzat a un sistema seleccionador, segregador i centralitzat. Aquesta modificació es qualifica d'involucionista en termes pedagògics, competencials i democràtics, és a dir, suposa una disminució de la democràcia i de la participació horitzontal. La centralització de les competències educatives per part de l'Estat comporta alterar la distribució competencial vigent en detriment de les competències de la Generalitat de Catalunya. Això representa una re-centralització contrària a l'esperit constitucional –l'article 27 de la Constitució estableix que els poders públics fan una programació general de l'ensenyament, és a dir, una normativa bàsica i de mínims–, i al marc jurídic definit per l'Estatut que estableix que la Generalitat té actualment un règim de competències educatives com-

(50) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/dossier20-participacio_i_llengues_estrangeres.pdf [accés: 30/10/2014].

(51) Disponible: http://consellescolarcat.gencat.cat/web/.content/consell_escolar/actuacions/publicacions_cec_en_pdf/static_files/dossier25-participacio_dels_pares.pdf [accés: 30/10/2014].

(52) Llei actualmente vigent: Llei orgànica 8/2013, de 9 de desembre, per a la millora de la qualitat educativa. Disponible: http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2013/12/10/pdfs/BOE-A-2013-12886-C.pdf [accés: 30/10/2014].

(53) Disponible: http://www20.gencat.cat/docs/Educacio/Consell%20escolar/Actuacions/Documents%20i%20informes%20en%20pdf/Static%20files/Doc%202-13%20Informe%20LOMCE.pdf [accés: 30/10/2014].

partides que s'ha de mantenir. A més, es menysté el paper de les administracions locals que no són considerades part de les administracions educatives i, com a conseqüència, es deixa sense contingut les competències educatives que els correspondrien. A un nivell micro l'autonomia dels centres educatius també es veu reduïda. Es denuncia que perden competències en la capacitat de definir projectes educatius adaptats a les necessitats particulars de l'alumnat, en el desplegament de les concrecions del currículum, en l'avaluació i en la decisió sobre les titulacions de l'alumnat. A nivell de currículum és significativa la desaparició de les matèries d'educació per a la ciutadania i els drets humans i d'ètica com a obligatòries per a tot l'alumnat. Matèries que com diu el CEC són necessàries per identificar conceptes clau del sistema democràtic, el seu funcionament i les seves institucions. Considera que tampoc és neutral situar en un segon pla les matèries més creatives i artístiques –educació plàstica i visual, música i tecnologia–, i les que tenen un fonament més humanístic o reflexiu –filosofia o cultura clàssica–. O situar en trajectòries considerades menys acadèmiques les matèries relacionades amb l'aplicació de les tecnologies que tenen gran importància en tots els àmbits de la societat actual. No és neutral perquè aquestes matèries són fonamentals per al desenvolupament del saber pensar i el saber conviure, del saber fer i el saber ser democràtic i participatiu. Criticable també és el fet que el model pedagògic que es proposa estableix la millora de la qualitat de l'educació en base a la superació dels exàmens i proves externes, així com a l'establiment de classificacions entre els centres educatius, i l'aplicació de premis com pot ser la dotació de més recursos en funció dels seus resultats. El currículum s'uniformitza, s'estableix la segregació primerenca de l'alumnat que presenta dificultats d'aprenentatge o d'encaix en la institució escolar i no ofereix recursos per al tractament de la diversitat. Amb això està negant el principi d'igualtat en la diferència, l'equitat i la participació inclusiva. Com a rerefons un plantejament elitista de l'educació. Aquests canvis lluny d'enfortir la democràcia, l'aprimen i la debiliten. És a dir, l'avantprojecte de llei modifica tots aquells aspectes estructurals i de contingut de caire democràtic: es minimitzen les responsabilitats col·lectives i la participació, la deliberació i el consens de la comunitat educativa no formen part del model que es proposa. S'opta per un model piramidal. En oposició a aquest plantejament el CEC declara que cal mantenir la participació social com un principi del sistema educatiu, i alhora com a factor de democratització que garanteix l'atenció a les necessitats socials i com a instrument per afavorir la qualitat de l'ensenyament.

Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya (FAPAC)[54]

Si bé ja s'ha fet menció a documents que plantegen la participació de mares i pares, la pròpia FAPAC, organisme que aplega la majoria d'AMPA de centres de primària i secundària públics de Catalunya, a més de representar associacions d'escoles bressol, llars d'infants i centres d'educació especial, també elabora les seves pròpies propostes. La FAPAC declara que la seva missió és treballar per una educació de qualitat, catalana, laica, equitativa, integradora, inclusiva, gratuïta, democràtica i coeducativa. Entre els seus objectius inclou el fomentar la participació associativa, la coordinació, el procés de reflexió i el desenvolupament de projectes comuns entre les AMPA. Referenciem dos documents on declara el seu posicionament i es fan suggeriments sobre la participació de les famílies.

(54) Informació disponible: http://www.fapac.cat/ [accés: 10/11/2014].

El primer de 2006 relatiu a *Tot el que necessitem per a participar amb confiança i eficàcia*[55], es presenta com una eina de treball, un manual de participació que ofereix consells de tipus pràctic a totes les AMPA. Es justifica la necessitat que mares i pares participin en la discussió de les qüestions relacionades amb el projecte educatiu, la programació general, i la memòria del centre, perquè no només tenen el dret de saber, sinó el dret a participar fent propostes abans de la seva redacció i en l'avaluació prèvia a l'aprovació. S'indica que les AMPA poden ser més actives i participatives si es treballa en equip, col·laboren sense prejudicis, es comparteixen criteris, es busquen acords i es prenen decisions per consens. En el document també es fa una anàlisi dels diferents nivells de participació. El primer nivell de participació és la informació, que és insuficient si es vol aconseguir un alt nivell de participació, però al mateix temps és indispensable que davant de cada activitat es doni la mateixa informació i de la forma més adequada. El segon nivell de participació és la consulta que permet que les persones associades donin llur opinió respecte a les postures a adoptar o aportin suggeriments; quan es consulta les persones implicades es senten molt més implicades en el funcionament de l'associació i en la presa de decisions. El tercer nivell és una etapa on es pot delegar la gestió i això implica que les persones responsables de l'associació deixen plena responsabilitat sobre activitats concretes a altres mares i pares de l'associació. Plantejar-se i portar a terme aquests nivells exigeix que la junta abandoni el seu rol de protagonisme centralitzat i faciliti la plena col·laboració entre les persones associades, tenint present que la participació de mares i pares acosta la cultura escolar a la cultura familiar.

Un segon document o eina és la *Guia Consell Escolar de Centre Curs 2012-2013*[56] que vol donar a conèixer a les famílies el CEC: es fa una presentació de l'organisme, i s'explica la seva composició, les funcions, i el seu funcionament pràctic. És en relació a aquest darrer aspecte que s'indica com a necessari: donar una informació completa a tothom; practicar la consulta prèvia als diferents col·lectius; optar per la negociació per acostar postures; tenir en consideració les propostes i analitzar-les; no crear blocs dins el propi consell; avaluar els resultats; concretar els acords i posar-los en pràctica; flexibilitzar els objectius; actuar d'acord als interessos col·lectius; practicar el treball en comissions; establir amb claredat el que es pretén en una reunió; i facilitar la intervenció de totes les persones assistents. Aquestes són línies d'acció concretes que tenen la finalitat de millorar la qualitat democràtica del conjunt de la comunitat educativa.

Significant la participació i els seus indicadors de qualitat democràtica

Els documents de les diferents fonts consultades aporten informacions sobre la democràcia i la participació en l'àmbit educatiu, aspectes que es vinculen amb la formació ciutadania, política i cívica. Presentem a continuació els resultats que es deriven del procés de triangulació de l'anàlisi de contingut dels documents referenciats anteriorment. En conjunt desvelen elements sobre la realitat de la participació en educació, i alhora ofereixen algunes recomanacions per optimitzar-la. Hem estructurat els resultats en tres taules que presenten tres dimensions o elements que permeten copsar els sentits de la participació: el significat, els beneficis, i els impactes. Cada dimensió està expli-

(55) Disponible: http://d7.fapac.cat/webfm_send/2247 [accés: 10/11/2014].
(56) Disponible: http://d7.fapac.cat/webfm_send/2058 [accés: 10/11/2014].

cada a través d'indicadors que poden observar-se en la pràctica d'una democràcia participativa. La taula 1 defineix la participació, és a dir, aproxima a diferents significats. La taula 2 descriu quins són els beneficis de la participació, els seus impactes positius en la vida personal i grupal. I la taula 3 recull les orientacions que en forma de recomanacions i propostes es fan per fomentar una major i més òptima participació.

Taula 1. Significats de la participació

La participació és...
Informació –nivell baix–, consulta –nivell mig–, responsabilitat de gestió i decisió –nivell alt–.
Consulta de qüestions relatives a la política educativa, ser escoltat, fer suggeriments i propostes.
Tenir veu i vot en les decisions que afecten la pròpia vida.
Deliberar en comú per prendre decisions conjuntes.
Responsabilitat i compromís per prendre decisions ètiques i polítiques. Per exemple: prendre decisions respecte a quins valors comuns es volen viure; elaboració de les pròpies normes segons les pròpies expectatives.
Compartir criteris i establir acords, decidir per consens.
Formar part de les discussions sobre qüestions que afecten les persones –exemple qüestions relacionades amb el disseny i avaluació de projectes–.
Formar part i integrar-se en associacions, és cooperació i coresponsabilitat.
Vehicle de desenvolupament de l'autonomia dels centres, l'instrument per una gestió escolar més eficaç i més educativa.
Participar de forma activa en la gestió democràtica del sistema educatiu.
Cultura de l'escola que fa que tothom senti que pertany a una comunitat educativa amb un projecte comú.
Sentir-se útil a la comunitat, tenir ganes de canviar les coses i disposició per solucionar els problemes de la comunitat, del país i del món.
Saber pensar i saber conviure, saber fer i saber ser democràtic.
Instrument d'una democràcia que no pot ser opcional.
Voler participar lliurement pel bé de l'educació, és desig de participar de forma constructiva; la participació és voluntària.
Component de l'educació cívica per aprendre a viure junts.
Compromís polític per la governabilitat democràtica i el desenvolupament humà sense exclusions.
Intervenció de totes les persones en els processos econòmics, culturals i polítics que afecten les seves vides.
Respecte pels valors democràtics, la diversitat i el desenvolupament humà sostenible.
Educació, l'educació és un procés participatiu i la participació una forma d'educació.

Taula 2. Impactes positius de la participació

Els beneficis de la participació són...
Poder expressar-se i tenir veu en la declaració de les línies prioritàries de l'educació del país, encara que aquesta no sempre és vinculant.
Ser protagonista en les decisions que afecten el jo i el nosaltres, la vida personal i col·lectiva.
Reduir i eliminar els efectes negatius de la baixa participació que es deriven de la desconfiança, l'excés de confiança o la despreocupació.
Millorar la detecció de necessitats i alhora poder conèixer i tenir en compte els interessos col·lectius.
Augmentar el sentiment de pertinença a una comunitat.
Afavorir la correcció dels sistemes no democràtics basats en la selecció, la segregació i la centralització.
Augmentar l'autonomia dels centres i, de forma global, enfortir les societats lliures.
Potenciar la implicació i coresponsabilitat de la comunitat educativa en el procés educatiu.
Contribuir a adquirir els fonaments de la democràcia i el desenvolupament de les competències socials i de ciutadania, així com l'adquisició de valors i actituds de responsabilitat cívica.
Impulsar el saber exercir una ciutadania activa en el context escolar i en el context de vida.
Adquirir experiència pràctica en la vida escolar, social i política.
Conformar una escola de màxima qualitat, perquè millora els processos educatius, l'èxit escolar i la qualitat educativa.
Desenvolupar una cultura participativa, de consens i igualtat cívica.
Possibilitar l'aprenentatge dels valors de la democràcia.
Definir un sistema educatiu i una comunitat educativa amb més equitat perquè fomenta la inclusió com a virtut de la democràcia.
Contribuir al desenvolupament humà, que vol dir ampliar les opcions de les persones, les seves oportunitats.
Reduir i eliminar el dèficit democràtic que és un dèficit d'educació.
Fer possible una educació democràtica i per a la democràcia.

Taula 3. Instruments que fomenten la participació

Les eines i condicions per una major i millor participació són...
Renovació del contingut, aplicació, utilitat i sentit social de la participació.
Protagonisme de les persones en l'àmbit econòmic, social i polític.
Creença i convenciment d'una escola que es capaç d'articular models de participació.
Organització i gestió democràtica i responsable dels centres.
Participació horitzontal trencant amb els models piramidals.
Elaboració de documents per al debat: dictàmens, informes, publicacions, jornades... sobre les polítiques i els temes educatius que afecten la persona i el grup.
Foment de l'associacionisme.
Representativitat més alta que anima a participar: elecció de representants, la conformació de consells.
Treball en equip, per comissions, possibilitant la cooperació i col·laboració, el compartir criteris, i la intervenció de tothom.
Repartiment de responsabilitats en la presa de decisions.
Disposar d'informació sobre les estructures de participació.
Reconeixement públic de la participació.
Eliminació dels obstacles a la participació que suposen els sistemes jurídics, les limitacions burocràtiques, les normes socials, i la distribució desigual d'actius.
Democratització, funcionament democràtic: transparència, participació, descentralització, independència i proximitat a la ciutadania i el territori.
Educació inclusiva coherent amb una educació en valors, cívica, per a la ciutadania i els drets humans.
Pràctica quotidiana de la democràcia en la pràctica quotidiana: ensenyar la participació per aprendre a participar participant, aprendre a través de l'acció.
Cultura democràtica i participativa: un ethos institucional que fomenti el diàleg, la cooperació i les relacions democràtiques.
Polítiques democràtiques, d'equitat i cohesió social, encaminades a possibilitar l'increment real de la participació.

Els resultats registrats en les tres taules ofereixen un conjunt d'indicadors que reafirmen la necessitat de considerar la participació com a contingut de qualitat democràtica, qualitat que cal enfortir no únicament a través de l'establiment de noves finalitats educatives, sinó també a nivell de canvis en la pràctica, en les formes organitzatives i de gestió, en els continguts del currículum, i en les metodologies d'ensenyament i aprenentatge. En conjunt els documents analitzats són exemples dels estudis i propostes de diferents organismes que a nivell macro, meso i micro evidencien la importància de la democràcia en educació, però també permeten observar un cert buit de documents programàtics de referència que serveixin per a la reflexió-acció en cada realitat educativa concreta. És a dir, una guia que orienti el debat i l'anàlisi per saber el punt en què es troba cada comunitat educativa, cada centre, cada grup; per conèixer què passa i perquè; per identificar i prendre consciència dels mecanismes de resistència a la participació en educació; i per prendre decisions sobre què cal canviar per millorar la participació com a element constituent de la qualitat democràtica en educació.

Conclusions. Proposta de decàleg sobre participació democràtica en educació

Considerant el conjunt de l'article i al fil del que s'ha exposat en el paràgraf anterior ens sembla important remarcar unes quantes idees, la primera de les quals no deixa de ser una paradoxa: és sorprenent constatar el buit important que hi ha en recomanacions generals per fomentar la participació i la democràcia i per implementar-la als centres educatius. Un buit que contrasta amb una preocupació i insatisfacció explícita pels escassos resultats democràtics aconseguits en la majoria de centres. Els documents

analítics i valoratius promoguts per institucions expliquen reiteradament l'escassa democràcia que s'ha aconseguit tan en escoles de primària com en instituts de secundària.

A pesar de la mancança de documents programàtics cal ressaltar l'oportunitat d'aquells documents que eixamplen el punt de mira fent més atractiva la problemàtica. Des d'aquesta perspectiva n'hi ha que insten a establir la governabilitat democràtica en tots els nivells de la societat; d'altres posen l'accent en els efectes perversos de la concentració de poder a nivell mundial i del capitalisme modern; i d'altres s'esmercen en definir democràcia com quelcom que transcendeix l'estricta governança. En diversos documents s'explica que la democràcia no només serveix per fer millor ciutadans, aspecte que per si mateix és important, sinó que a més, té efectes pel desenvolupament humà i la qualitat de vida. I a tot arreu traspua la idea que hi ha molt per fer.

Un cop fetes aquestes consideracions, quines recomanacions oferim per estendre i millorar la qualitat democràtica a l'escola? Subscrivint rotundament la importància que té l'educació de cara a fomentar valors i pràctiques democràtiques tot seguit presentem, amb tota modèstia, el següent decàleg:

1. És important que els centres que vulguin viure una experiència democràtica afrontin, en primer lloc, la controvèrsia del terme per, tot seguit, optar per una definició concreta i sobretot «practicable». La democràcia, si bé tots estarem d'acord en definir-la etimològicament com el govern del poble, així que la vulguem objectivar ens trobarem amb diverses possibilitats que marcaran, i molt, la seva orientació pràctica.

2. La definició que acabem obtenint és important que sigui el més compartida possible pel conjunt de la comunitat educativa a fi d'evitar malentesos, decepcions i frustracions. Donar per suposat que tots i totes entenem el mateix per pràctica democràtica és un error que massa sovint es produeix i, malgrat això, obviem.

3. És cert que la democràcia en general i la cultura democràtica en particular s'aprèn exercitant-la i vivint-la, però no és menys cert que la reflexió teòrica –ja sigui des de la història, la sociologia, la ciència política o el dret– ens ajuda a tenir un bagatge intel·lectual que indubtablement interpel·la la pràctica. Considerem beneficiós que els infants, nois i noies tinguin un marc referencial clar de com s'ha anat construint el concepte que aquí ens ocupa fins arribar al moment actual; que coneguin les forces polítiques, econòmiques i socials que l'han promogut o l'han frenat; de com s'ha aconseguit i com s'ha anorreat processos democràtics i de participació; que estiguin al cas de les conseqüències socials, econòmiques, polítiques, educatives de les conquestes democràtiques i dels retrocessos quan es donen, etc.

4. La democràcia en qualsevol centre educatiu pivota en l'estructuració d'òrgans de govern, de presa de decisions i de debat sobre aspectes col·lectius o d'interès comú en els que hi participen diverses persones. En relació al que s'ha dit al punt 1 i 2, la comunitat haurà de decidir qui assisteix en aquests òrgans, com i quan s'escullen i, en un altre ordre de qüestions, també caldrà determinar si les decisions es prenen per deliberació o per votació. Tot això ens ajuda a posar la democràcia en la pràctica i a saber de quina democràcia estem parlant. Ara bé, a banda d'això, instem a què els centres no només debatin sobre l'organització del govern (força blindada, tot sigui dit de passada, pel que estableix la legislació) sinó que eixamplin l'aspecte democràtic integrant aspectes propis de *l'habitança* i *l'alteritat*. Tal i com apunta el

grup de recerca DEMOSKOLE (Feu i Prieto-Flores, 2013) considerem que la democràcia s'amplia i es reforça en la mesura que s'emprenen quantes accions siguin possibles perquè la comunitat educativa pugui participar de veritat i perquè se senti bé al entre (*habitança)* i perquè la diversitat en la seva màxima expressió (*alteritat)* sigui reconeguda, visualitzada i positivitzada.

5. La concreció de la pràctica democràtica en els centres de primària i de secundària passa també per la vivència conscient i intensa d'uns valors determinats, per l'aplicació d'unes metodologies educatives a l'aula i per la impartició d'un currículum democràtic. L'experimentació encarnada de valors com la llibertat, la responsabilitat, la justícia, el respecte, la temprança, el saber escoltar i saber parlar, etc. són cabdals per la comesa que aquí abordem. Les metodologies actives, cooperatives, les que fomenten la creativitat i el pensament crític també hi ajuden, com també hi té un paper rellevant la impartició d'uns coneixements científics no dogmàtics que proporcionin informació i vertebrin processos analítics afinats en tots els membres de la comunitat educativa, i molt particularment entre els alumnes.

6. La creació de sentit de pertinença i de comunitat considerem que són bàsics per l'establiment d'un règim democràtic ple. Si alguns membres de la comunitat educativa no se senten formar part de... si no estableixen llaços –ni que siguin mínims–, quin sentit té demanar a les persones que participin? Segurament que aquesta qüestió –a la que el discurs educatiu actual hi ha dedicat força atenció malgrat que en la majoria dels casos sigui pura retòrica– considerem que és essencial i complexa d'abordar.

7. Perquè la comunitat educativa participi no n'hi ha prou en sentir-se formar part d'un col·lectiu ni tant sols si en aquest s'hi sent molt bé. Si volem que la participació sigui de qualitat i influent cal que el centre sigui transparent i s'asseguri que tots, especialment les persones que participen en els òrgans de presa de decisions, estiguin realment informats amb suficient antelació com per poder opinar, valorar, proposar i decidir amb fonament i amb arguments.

8. Tenint en compte el funcionament, els resultats i la implicació dels diferents estaments de la comunitat educativa (sobretot alumnes i famílies) en els òrgans de participació formals (establerts per l'administració educativa) i, d'altra banda, considerant les noves formes de participació, associació i vertebració d'interessos col·lectius dels joves, recomanem que els centres creïn nous òrgans de participació i de presa de decisions. Estem parlant d'òrgans fets a mida per cada centre, adequats a llurs particularitats i que emanen del debat, imaginació i interès de la comunitat. Recomanem crear òrgans paral·lels que siguin més flexibles i oberts, més participatius, més deliberatius i també més resolutius.

9. Considerant l'ampli consens que hi ha en reclamar una democratització de l'escola i les enormes dificultats que hi ha per portar-la a terme és necessari que cada centre identifiqui, en la mesura de les seves possibilitats, els factors obstaculitzadors. Des del grup de recerca DEMOSKOLE som del parer que els frens estructurals del procés democratitzador del sistema educatiu són bàsicament dos: la gramàtica escolar imperant (Tyack i Cuban, 1995, 2001) i la cultura escolar hegemònica (Viñao, 2002). Per això veiem necessari canviar radicalment les estructures, les regles, les

pràctiques, els rituals, les interaccions, l'organització del treball, l'organització del temps i de l'espai, etc. que donen sentit al sistema educatiu en general i a l'escola en particular. És possible que aquesta recomanació sembli una utopia irrealitzable. Nosaltres, però, considerem que –segurament no pas amb poques dificultats– és factible perquè tenim coneixement d'escoles lliures i reformades que ho han fet o estan en procés de fer-ho. Repensar la gramàtica escolar i la cultura de centre suposa, en essència, concebre i repartir el poder d'una manera diferent a com estem acostumats.

10. Per acabar, difícilment tindrem escoles democràtiques si no es fa un treball efectiu i eficient durant la formació inicial. Per això és tan necessari i urgent incidir en formació dels mestres i dels professionals de secundària així com el professorat universitari. Cal una formació teòrica que convidi a la reflexió contextualitzada, una formació que proporcioni idees, estratègies i pràctiques engrescadors i factibles que contribueixen a democratitzar el treball dins l'aula i al centre.

Referències

Agulló, M. V. (2014) «La democracia republicana: problemas y límites de un modelo alternativo a la democracia liberal». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 146, p. 217-238.

Álvarez, E. (2004) «Participación en la escuela: visión crítica y propuestas para su mejora». *Aula Abierta*, 83, p. 53-76.

Apple, M. W.; Beane, J. A. (1995) *Democratic Schools. Alexandria*. Va, Association for Supervision and Curriculum Development.

Barber, B. R. (1984) *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, University of California Press.

Barbosa, M. (2000) «Educar per a una ciutadania democràtica a les escoles: una discussió de models». *Temps d'Educació*, 24, p. 359-373.

Carrillo, I.; Fatsini, E.; Feu, J.; Simó, N.; J. Soler. (2014) «Investigar la calidad de la democracia en los centros a través de experiencias educativas de participación» a *Actas del congreso AUEOP, XIII Congreso internacional de Formación del Profesorado. Investigar para acompañar el cambio educativo y social. El papel de la Universidad.* Santander, Asociación Universitaria de Formación del Profesorado AUFOP.

Chervel, A. (1991) «Historia de las disciplinas escolares. Reflexiones sobre un campo de investigación». *Revista de Educación*, Madrid, Ministerio de Educación Ciencia y Técnica, 295, p. 59-111.

Dubet, F. (2004) «¿Mutaciones institucionales y/o neoliberalismo?» a Tenti, E. [Org.] *Gobernabilidad de los sistemas educativos en América Latina*. Buenos Aires, IIPEUNESCO.

Dewey, J. (1916) *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education*. Traducción castellana de L. Luzuriaga: *Democracia y educación. Una introducción a la filosofía de la educación.* Madrid, Ediciones Morata, 1995.

Easton, L. B. (2005) «Democracy in Schools: Truly a Matter of Voice». *English Journal*, 94 (5), p. 52-56.

Edelstein, W. (2011) «Education for Democracy: reasons and strategies». *European Journal of Education,* 46 (1), p. 127-137.

Escudero Muñoz, J.M. (2009) «La formación del profesorado de Educación Secundaria: contenidos y aprendizajes docentes». *Revista de Educación*, 350, p. 79-103.

Fernández, D. (2014) *Hacia una escuela participativa: Estudio de buenas prácticas de participación del alumnado en educación primaria y secundaria*. Madrid, Universidad Autónoma de Madrid. Departament de Psicologia evolutiva i de l'educació (Tesi doctoral).

Feu, J.; Prieto-Flores, O. (2013, juliol) «Demoskole: Democracia, participación y educación inclusiva en los centros educativos». *II Congrés Internacional Multidisciplinar d'Investigació Educativa*. Tarragona, Asociación Multidisciplinar de Investigación Educativa AMIE.

— (2014, juliol) «Democracia y participación en el marco legislativo español: de la constricción organizativa a la rigidez curricular». *III Congreso Internacional Multidisciplinar de Investigación Educativa*. Segovia, Asociación Multidisciplinar de Investigación Educativa AMIE.

Giroux, H. (2005) *Estudios culturales, pedagogía crítica y democracia radical*. Madrid, Popular.

Hart, R. A. (1992) *Children's participation: From tokenism to citizenship*. Florència, Unicef.

Kincheloe, J. (2008) «La pedagogía crítica en el siglo XXI: Evolucionar para sobrevivir» a McLaren, P.; Kincheloe, J.L. [eds.] *Pedagogía crítica. De qué hablamos, donde estamos.* Barcelona, Graó.

Tyack, D.; Cuban, L. (1995) *Tinkering toward Utopia: A Century of Public School Reform*. Cambridge, MA, Harvard University Press.

— (2001) En busca de la utopía. Un siglo de reformas en las escuelas públicas. México, Fondo de Cultura Económica.

Viñao, A (2002) *Sistemas educativos, culturas escolares y reformas. Continuidades y cambios*. Madrid, Morata.

La participación en educación como expresión de calidad democrática

Resumen: Este artículo se circunscribe en el proyecto de investigación *La democràcia i la participació als centre d'educació secundària: impacte del programa 3D i creació d'un sistema d'indicadors apte pels centres de secundària* elaborado por el grupo de investigación Demoskole. El foco principal es el análisis de documentos de tipología diversa producidos y avalados por diferentes organizaciones de ámbito internacional (PNUD, OIE y EURYDICE), estatal (Consejo Escolar del Estado) y nacional (Consell Escolar de Catalunya y la Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya) que se definen como entes participativos en los debates educativos y que han aportado (y aportan) elementos para la reflexión y recomendaciones para una educación democrática justa. El artículo concluye con unas conclusiones y un decálogo para favorecer la democracia de calidad en los centros educativos.

Palabras clave: educación democrática, democracia, participación, educación para la ciudadanía, mejora democrática.

La participation en éducation comme expression de qualité démocratique

Résumé : Cet article s'inscrit dans le projet de recherche *La démocratie et la participation dans les centres d'éducation secondaire : impact du programme 3D et création d'un système d'indicateurs pour les centres du secondaire* élaboré par le groupe de recherche Demoskole. L'aspect principal est l'analyse de documents de typologies diverses produits et avalisés par différentes organisations internationales (PNUD, OIE et EURYDICE), nationale (Conseil scolaire de l'État) et régionales (Conseil scolaire de Catalogne et Fédération d'Associations de Parents d'Élèves de Catalogne) qui se définissent comme des organismes participatifs dans les débats sur l'éducation et qui ont apporté, et apportent encore, des éléments pour la réflexion et des recommandations pour une éducation démocratique juste. L'article s'achève avec des conclusions et un décalogue pour favoriser une démocratie de qualité dans les centres éducatifs.

Mots clés : éducation démocratique, démocratie, participation, éducation à la citoyenneté, amélioration démocratique

Participation in education as an expression of democratic quality

Abstract: This paper is written in the context of the research project *La democràcia i la participació als centres d'educació secundària: impacte del programa 3D i creació d'un sistema d'indicadors apte pels centres de secundària* ('Democracy and participation in secondary schools: evaluating the impact of the 3D program and creating a system of indicators for secondary education centres') prepared by the research group Demoskole. The paper analyzes the documents produced and approved by international networks like the United Nations Development Programme, the International Organisation of Employers and Eurydice, and by Spanish and Catalan organizations like the Spanish Council of State for Schools (Consejo Escolar del Estado), the School Council of Catalonia (Consell Escolar de Catalunya) and the Federation of School Parents Associations of Catalonia (Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya). These organizations play an active role in the ongoing debate on education and make recommendations for fair and democratic educational models. The paper concludes with a series of conclusions and guidelines offered to favour the democratic quality of education in schools.

Key words: democratic education, democracy, participation, education for citizenship, democratic improvement